

מנהיג לבדד ישכון

חנוך רוזנבלום

שמואל כץ, ז'ב: ביוגרפיה של זאב ז'בוטינסקי,
דביר, תל-אביב 1993 (2 כרכים), 1218 עמודים

ספרו הביוגרפי של שמואל כץ, הדן בחייו של המנהיג הציוני הרוויזיוניסטי זאב ז'בוטינסקי, הנו ספר של חסיד הלוחם את מלחמת רבו. כץ נוטל על עצמו לתקן את העוול ואיי-הצדק ההיסטורי שנעשו לז'בוטינסקי ולהשיבו למקומו הראוי בין גדולי האומה. את ספרו מחלק כץ לשני כרכים, ושנת 1923 מהווה גשר בין כרך אחד למשנהו. החלוקה מעידה על שתי התקופות הקוטביות בחייו של ז'בוטינסקי. בכרך הראשון ז'בוטינסקי מופיע כאיש הממסד הציוני ואחד מגיבוריו ההולך בתלם, עד לפרישתו מהנהלה הציונית בשנת 1923, ובכרך השני הוא בולט כמנהיג אופוזיציוני, תפקיד שהוא היה עתיד למלא עד סוף ימיו.

שמואל כץ לקח על עצמו לכתוב ביוגרפיה מקיפה, מפורטת, יסודית ורב-ממדית של ז'בוטינסקי, המתארת בהרחבה את הרקע הפוליטי הפנים-יהודי והבינלאומי, שבמסגרתו פעל אבי התנועה הרוויזיוניסטית. הוא הסתמך על מספר ביוגרפיות קודמות של ז'בוטינסקי. חשובה מכולן היא זו של יוסף שכטמן¹ שנכתבה זמן קצר לאחר מותו של ז'בוטינסקי. ביוגרפיות יותר קצרות, צרות אופק ומקוטעות בטיפולן בנושא היו ספרו של שלום שורץ,² וספרו של שלמה גפשטיין.³ מחברים אלה הגבילו בכוונה תחילה את מוקדי ספריהם לפנים ספציפיים, שורץ לפעילותו המדינית והספרותית של ז'בוטינסקי וגפשטיין לזכרונותיו האישיים על ז'בוטינסקי בראשית דרכו הציונית. ספרים אלה גם לא נועדו להיות ביוגרפיות ממצות. כץ התבסס על עבודת קודמיו, ומשימתו הייתה השלמת החסר לאור פתיחת ארכיונים חשובים אשר לא עמדו לרשותם.

בתחום הארכיוני עשה כץ שימוש נרחב ב-Public Record Office הבריטי, בגנוך של משרד החוץ הצרפתי, בארכיון הציוני המרכזי, במכון ז'בוטינסקי, במכון לבון, בגנוך וייצמן, בגנוך הג'וינט בניו-יורק, בספרייה הלאומית בירושלים

1. י' שכטמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, א-ג, תל-אביב תשמ"ז.
2. ש' שורץ, ז'בוטינסקי לוחם האומה, ירושלים תש"ב.
3. ש' גפשטיין, זאב ז'בוטינסקי, תל-אביב תש"א.

ובספרייה הציונית בארצות-הברית. כמקורות חשובים במיוחד במחקרו שימשו איגרותיו ומסמכיו של חיים וייצמן לתקופה 1913-1940, ויומנו המדיני הציוני של שמואל טולקובסקי לשנים 1915-1919. טולקובסקי היה יועץ לעניינים מדיניים וחבר בוועד הפוליטי הציוני (הגוף שניהל שיחות עם הבריטים, שהובילו להצהרת בלפור).

כך קבע לעצמו מלכתחילה את המטרה של בירורן של מספר סוגיות כחלק ממחקרו. הוא עקב אחר שיחות הציונים עם הבריטים במהלך מלחמת העולם הראשונה והתרכז במיוחד בפרשת הגדודים העבריים, בהתחייבויותיה של ממשלת בריטניה והעזרה שהושיטה לצינות בשנים 1917-1919 ובתהליך נסיגתה מהתחייבויותיה עד כדי התכחשותה לבית הלאומי היהודי ב־1939. כך השתמש במכתביו של וייצמן, ביומנו של טולקובסקי ובמסמכים הבריטיים כדי לפתח את התזה שלו על תחילת הסכסוך בין הצינות לבריטניה ותהליכי התפתחותו. במקביל גם בדק את גילויי הצינות של הממסד הבריטי כלפי ז'בוטינסקי.

אשר להיבט המדיני, כך עיין ביחסי בריטניה-צרפת לאתר מלחמת העולם הראשונה. הוא הסתכל מזווית ראייתה של ממשלת צרפת על כל הקשור לשאלת גבולה הצפוני של ארץ-ישראל בשנים 1918-1920, השפעתה של צרפת על עתידה של עבר-הירדן, ויחסו של הממסד הצרפתי לצינות. מערכת היחסים בין בריטניה לפולין מסביב לשאלת ארץ-ישראל בשנים 1937-1939 משמשת כמוקד שלישי, ולצדו מעמיד כך את קשריו של ז'בוטינסקי עם ממשלת פולין.

בכרך הראשון כך פורש בפנינו את דיוקנו הרבגוני של ז'בוטינסקי, ומתאר את כשרונותו הרבים. בתחום הזה קשה מאוד לעשות צדק עם ז'בוטינסקי. מבין כישוריו המרובים, ז'בוטינסקי היה משורר ומתרגם, שתרגומיו משירי ביאליק היוו לפעמים שיפור של המקור; סופר, שהרומן שלו, שמשוך, נחשב כיצירת מופת; עיתונאי פורה ומחונן; ונאם בחסד עליון במספר שפות, שמשך קהל של המונים.

כך גם מביא את דעותיהם של אישים שונים, אוהדים פחות, על תכונותיו האישיות של ז'בוטינסקי. מרישומיהם מצטיירת דמות של אבירות, כנות ופשטנות מהולה בנימוסין ובגננטלמניות. ז'בוטינסקי מתגלה כנאם ואיש-שיח המדבר בגילוי לב ובביטחון, בעל מגנטיות המשוחררת מתסביך הגטו, איש אשר סלד מנסינות להפוך אותו למנהיג הָרואי.

כך סוקר את תחילת הפעילות הציונית של ז'בוטינסקי, גיבוש דעותיו הציוניות, התנגדותו לתוכנית אוגנדה ולצינות הצרופה ותפקידו כנאם ומטיף ציוני בקרב יהודי רוסיה וכפולמוסן מוכשר מהמדרגה הראשונה. אחד מהפורומים הציבוריים החשובים אשר בו ניכרה לראשונה תרומתו של ז'בוטינסקי היה הוועידה השלישית של הציונים הרוסים, שהתקיימה בהלסינגפורס בשנת 1906.

ז'בוטינסקי שימש כאחד האדריכלים של צינות אשר מיזגה מאבק לזכויות היהודים בתפוצות עם המטרות הקשורות בארץ-ישראל. מאפיוני ועידת הלסינגפורס היה העלאת החזון של רוסיה ליברלית ודמוקרטית, שבה ייהנו היהודים והמיעוטים האחרים מהענקת זכויות נרחבות של מיעוט לאומי ומשלטון עצמי. כך נמנע

מלהתייחס לסוגיה זו בהרחבה, והוא מגסה במידת מה להצדיק את תמיכתו הרבה של ז'בוטינסקי בתוכנית הלסינגפורס כפועל יוצא מנסיבות הזמן ומן התקוות הגדולות אשר נתלו בהקמתו של משטר חדש ברוסיה. בכל זאת נאלץ כץ להודות, שרוח הלסינגפורס ליוותה את ז'בוטינסקי לאורך ימיו, על אף האכזבות ביישומה ובמימושה (עמ' 62-63).

במהלך סקירתו אין כץ מתעלם מהתהפוכות בראשית דרכו של ז'בוטינסקי ומאירועים המהווים סטיות מהקו המדיני שאפיין את דרכו בשנות השלושים. התפטרותו של ז'בוטינסקי מתפקידו ב־1910 בעקבות פרשת קאן ויחסיו המעורערים עם דוד וולפסון ב־1910 נבעה מהתנגדותו להצהרה פומבית על כוונותיה הפוליטיות של הציונות, מחשש שהצהרה כזאת תביא להידרדרות היחסים עם תורכיה (עמ' 72-74). כמו כן שלל ז'בוטינסקי את תוכנית נורדאו לעלייה חופשית של שש מאות אלף בתוך מספר חודשים לארץ־ישראל, כאשר עלה הנושא לדיון במרוצת 1919 ו־1920.

מקס נורדאו הציע עלייה המונית בעקבות הפוגרומים שהציפו את אוקראינה וחלקים מרוסיה ב־1919, ובנאום בלונדון ב־1920 הסיף למלא את הצהרת בלפור בתוכן על ידי יצירת רוב יהודי מידי בארץ־ישראל. ז'בוטינסקי, שהסכים מבחינה רעיונית שהציונות חייבת לתת מענה לצרותיה ולצרכיה של הגולה, שלל את התוכנית מבחינה מעשית (עמ' 353). הוא צידד בעלייה מוגבלת ואפילו בהפסקת העלייה עד ליצירת תשתית, אשר תאפשר כושר קליטה. אנשי תנועת העבודה, בניגוד לז'בוטינסקי, התייחסו בחיוב לתוכנית. בסוף שנות השלושים, כאשר ז'בוטינסקי יצא עם תוכנית משלו ליצירת רוב יהודי מידי בארץ־ישראל על ידי עלייתם ההמונית של יהודים מהגולה בתוך שנה, הוא כינה את תוכניתו בשם תוכנית נורדאו.

כץ עוסק ארוכות במלחמת העולם הראשונה ובאתר מסיפורי ההצלחה הפוליטיים של ז'בוטינסקי, הקמת הגדוד העברי. עם זאת אין הוא מתעלם מכך שעצם התגייסותו של ז'בוטינסקי לצבא הבריטי הייתה טעות כל עוד הלגיון לא היה בגדר עובדה, כיוון שז'בוטינסקי שלל מעצמו על ידי צעד זה כל חופש פעולה בהמשך המאבק. הוא גם מציין שז'בוטינסקי היה מודע לטעותו בעת גיוסו, למרות שפעל לאחר שיקול העניין (עמ' 159-161).

כץ מקדיש חלק ניכר מהכרך הראשון לסוגיה זו של הקמת הגדוד העברי על כל פרטיה ודקדוקיה, דבר המאפשר לקורא להיכנס לעומקו של הנושא. הצגת עקרונות היסוד תורמת להבנת המאמץ המדיני של ז'בוטינסקי לחזור על הצלחתו מימי מלחמת העולם הראשונה ולכונן צבא יהודי אשר יעניק לגיטימציה לתביעות העם היהודי, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה.

כץ מצביע על תחזיתו המדויקת והמחרידה של ז'בוטינסקי, כבר בשנת 1912, על פרוץ מלחמת העולם. ז'בוטינסקי חזה קטל וחורבן בממדים אדירים והוצאות־ענק של המעצמות המעורבות בסכסוך, והופתע כאשר המלחמה התפרצה בקלות יחסית זמן קצר בלבד לאחר שנרצח הארכידוכס פראנץ פרדיננד. הוא גם צפה, בהסתמכו על הדעה הרווחת בין אנשי הממשל במדינות השונות, מלחמה קצרת־ימים (עמ' 96-97).

התבטאויותיו שיקפו רתיעה ממצב שבו פיתוחים ושכלולים טכנולוגיים באמצעי לחימה יתורגמו בשטח לעוצמה הרסנית אדירה. לקראת סוף המלחמה הפך חיל האוויר לגורם בעל משקל וחשף את האוכלוסייה האזרחית בעורף לפגיעים. החורבן והעוועו אשר פקדו את אירופה במלחמת העולם הראשונה תרמו לתחושה נחרצת בעולם, שזו תהיה המלחמה האחרונה מסוגה בקנה מידה עולמי ובין-מעצמתי. הלך רוח זה השפיע גם על ז'בוטינסקי.

כך גם נוגע ומתמודד עם מספר פרשיות אשר בזמן היו שנויות במחלוקת, או הסעירו את הציבור. בקיץ 1921 ניהל ז'בוטינסקי שיחות עם מקסים סלאווינסקי, נציגו של סמיון פטליוורה, על כינונה של מיליציה יהודית. תפקידה היה לשמש כנספח עורפי לצבא, כדי לספק הגנה עצמית לאוכלוסייה היהודית באוקראינה, אם כוחותיו הגולים של פטליוורה, ששלטו באוקראינה בשנת 1919 בתקופת מלחמת האזרחים, יצליחו לתפוס שוב את השלטון באוקראינה הסובייטית. בשלב הנסיגה של כוחותיו בפני הצבא האדום, יחידותיו של פטליוורה הפכו לקבוצות בלתי ממושמעות של פורעים רצחניים, שביצעו הרג המוני ביהודים בכפרים ובעיירות. ההסכם שחתמו השניים, שהיה מיועד למנוע הישנותו של אותו מצב, זכה לתגובות נועזות בחוגים ציוניים-סוציאליסטיים, שראו בו תמיכה במסע אנטי-קומוניסטי, שעלול להגביר את הרדיפות נגד ציונים ברוסיה הסובייטית (עמ' 480-488). כך מציין לזכותם של פועלי ארץ-ישראל שלא הצטרפו למסע ההשמצות נגד ז'בוטינסקי ב־1921, כפי שעשו עמיתיהם אנשי פועלי-ציון בחו"ל (עמ' 637).

ז'בוטינסקי, כחבר בהנהלה הציונית, נשא באחריות, יחד עם וייצמן, להסכמה לספר הלבן של צירצ'יל מילי 1922. כך גותן את דעתו על הפרשה ומפרט את האילוצים הכבדים והתעלולים שווייצמן הפעיל על ז'בוטינסקי, שמנעו ממנו כל אפשרות של סירוב או התפטרות מתפקידו לאחר מעשה (עמ' 516-517).

תמה משנית במחקרו של כץ, העוברת כחוט מקשר אבל אליה הוא מתייחס ישירות רק בסוף הספר, היא כשלונו של ז'בוטינסקי להגיע לשלטון ולהפוך למנהיגו של העם היהודי כולו (עמ' 1159-1160). במהלך הספר כץ מתמקד בגורמים אשר מנעו מז'בוטינסקי את ההגמוניה, ובראש הרשימה הוא מונה את ההתנגדות מקרב מחנה הפועלים. כך תולה את הקולר במה שהוא מכנה הבולשביקים של מחנה הפועלים וקיצוניותו ומשוכנע שהתנגדותו של מחנה הפועלים להנהגת תהליכים דמוקרטיים בתוך ההסתדרות הציונית נבעה מחשש, שבבחירות חופשיות ז'בוטינסקי יגיע לשלטון ומעמדו של מחנה הפועלים יתערער. כך גם מגולל את תולדות מערכת היחסים המסובכת והמגוחכת, ששררה בין אנשי תנועת הפועלים לז'בוטינסקי, ואשר ראשיתה בגילויי תמיכה נלהבת מצדם.

בסוף שנות העשרה והתחלת שנות העשרים עדיין זכה ז'בוטינסקי לאהדתו של מחנה הפועלים, שהתייחס אליו בהערצה רבה ושיתף אתו פעולה. ההמלצות של הוועד הלאומי ליהודי ארץ-ישראל בדצמבר 1918, שאופיינו בתקיפות דרישותיהן כלפי בריטניה, היו פרי עמלם המשותף של ז'בוטינסקי ובן-גוריון (עמ' 355). גם אלה שהיו ממתנגדי הגדודים קיבלו את ז'בוטינסקי כגיבורם הלאומי, ויצאו לז'בוטינסקי, ראש

ההגנה, מוניטין כמגן ירושלים וגיבור עכו. אחדות-העבודה והפועל-הצעיר התמודדו ביניהן בהצהרות הזדהות עם ז'בוטינסקי. יתרה מזו, יוסף אהרונוביץ, מראשי הפועל-הצעיר, דרש מעיריית תל-אביב להחליף את שמו של רחוב אלנבי לרחוב ז'בוטינסקי, וכאשר סירבה העירייה יזמו אנשי הפועל-הצעיר החלפת שלטים פעמים מספר במשך כמה ימים כחלק ממאבקם. באפריל 1920 קרא הוועד הפועל של אחדות-העבודה לבוחרים בבחירות לאסיפת הנבחרים לרשום את שמו של ז'בוטינסקי בראש הרשימה (עמ' 409-410).

ז'בוטינסקי, מצדו, חלק שבחים לפועלים ולחלוציותה של העלייה השלישית ותמך בבניית תשתית היישוב בשיטות קולקטיביות. הוא גרס שלאור התנאים הכלכליים העגומים, שהיוו את המציאות לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם התרוששותה של יהדות מזרח אירופה שהכילה את מאגר העולים, פיתוחה של הארץ בדרכים אחרות אינו אפשרי.

בהתחשב באהדה ההדדית שגילו ז'בוטינסקי ותנועת העבודה זה לזה, ולאחר ששמואל כץ מביא דוגמאות למערכת יחסים זו, מוטל עליו ללבן ולברר את פשר הנתק והפילוג, אשר היו לעובדה מוגמרת כבר בסוף שנות העשרים. חילוקי דעות כבר נתגלו בין ז'בוטינסקי ותנועת העבודה מסביב לשאלת הגנת תל-חי, ומחלוקת שתרמה בצורה הרבה יותר משמעותית לתהליך הניכור בין הצדדים הייתה הוויכוח על מסגרתה, סוגה ואופייה של הגנת היישוב.

לקחים שונים גם הופקו מהתנהגותם של הבריטים במאורעות 1920-1921 ביפו ובירושלים, כאשר הם מנעו מחיילי הגדודים העבריים להחיש עזרה לאנשי היישוב. ז'בוטינסקי גרס שהמסר היה שצורכי הביטחון יבואו על פתרונם רק באמצעות לגיון יהודי לגאלי, שיהווה חלק מהצבא הבריטי. תנועת העבודה קבעה, שהנקודה המכרעת היא שההגנה חייבת להיות מופקדת בשליטתו של היישוב, גם אם זו תבצע במסגרת בלתי לגאלית.

ייסודה של התנועה הרוויזיוניסטית הגביר את המתחים בין ז'בוטינסקי ומחנה הפועלים, למרות שמנהיגיה של תנועת העבודה קידמו את הקמתה בכרכה. נסיונו של ז'בוטינסקי למשוך את המעמד הבינוני בארץ ובחול' לשורותיה של התנועה המתפתחת והעמדה האנטי-סוציאליסטית המובהקת שאימץ לעצמו הגדילו את הפער. ז'בוטינסקי, שהיה מלא הערצה לחלוצי העלייה השלישית, התנגד נמרצות להמשכם של אותם קווים ושיטות התיישבותיים לנוכח העלייה הרביעית הועיר-בורגנית. כץ מציג את הפולמוס כוויכוח מסביב למקומה של ההתיישבות בהגשמתה של הציונות. ז'בוטינסקי התייחס למושג 'בניין הארץ' כאל 'מונח מסוכן, שהרי תפקידנו - לא בזה ש'נבנה את הארץ', אלא בזה שהארץ הזאת תיהפך בהדרגה לארץ בעלת רוב יהודי'. ז'בוטינסקי התנגד למה שבעיניו הצטייר כמדיניות של התיישבות, שבה המיר השמאל את המטרה הציונית המדינית בתורת התיישבות אשר הוצגה כמטרה בפני עצמה (עמ' 633).

עקרונית, כץ מעיר, ז'בוטינסקי היה מוכן לקבל כל שיטה סבירה של התיישבות, אם עמדה מאחוריה קבוצה רבת-אנשים למדי. לקבוצה כזו הייתה הזכות לעשות את

הניסוי וגם לקבל את תמיכתה של ההסתדרות הציונית. כאשר מחובתה של ההסתדרות הציונית לשמור על ממלכתיותה מעל לכל (עמ' 636). הוא גם מצביע על כך שגם כאשר ז'בוטינסקי לא ייחס לפיתוחו של עמק יזרעאל ערך מדיני מכריע בשינוי מדיניותה של האדמיניסטרציה המנדטורית, לא מנע ממנו הדבר להתגאות בהישגים החברתיים והכלכליים שנחלו המתיישבים, אנשי תנועת הפועלים, בחבל ארץ זה (עמ' 657).

ז'בוטינסקי הצטיין כפולמוסן והשתמש בכשרון זה גם כאשר התייחס לתנועת הפועלים. הוא לא חסך דברי ביקורת קשים כאשר התבטא נגד גוש זה. כץ מתעלם במידת מה מהדברים הבוטים שהחליף ז'בוטינסקי עם יריביו הפוליטיים במהלך המאבק.

גורם נוסף בתהליך התרחקותם של המחנות הייתה נכונותם של תנועת הפועלים וקובעי מדיניותה המעשית ללכת עם וייצמן גם כאשר נמנע וייצמן מלהצהיר מפורשות ששאיפתה של הציונות היא רוב יהודי בארץ-ישראל. כאשר ועדת הייקראפט, שנתמנתה על ידי הנציב העליון הרברט סמואל לבדוק את נסיבות המאורעות של מאי 1921, נרתעה מההודעה שמטרת הציונות היא רוב ציוני, עדיין התבטא וייצמן בעקבותיה, בנובמבר 1921, בחריפות ובתקיפות באשר לכוונותיה של הציונות (עמ' 505-508).

במהלך שנות העשרים כבר הסתייג וייצמן מהתבטאויות כאלה ועמד לימינו של סמואל, למרות נסיונותיו החוזרים ונשנים של הנציב העליון היהודי, לפי כך, להגביל את ממדי המפעל הציוני ואפיקיו. נטישה זו הגיעה לשיאה ב־1931, כאשר וייצמן הכחיש שמטרת הציונות היא השגת רוב. גם כאשר חזר לנשיאות ההסתדרות הציונית ב־1935 ואימץ יחד עם בן-גוריון את תוכנית הפריטט או השוויון בין האוכלוסיה היהודית לערבית, פירש ז'בוטינסקי את הרעיון כהנצחת האפוסרופוסות הבריטית. כץ מפנה אצבע מאשימה בעיקר כלפי הרברט סמואל בקביעתם של הפאראמטרים המאפיינים את נסיגתם של הבריטים מהצהרת בלפור. הוא מעיר שנסיונותיו החוזרים ונשנים של סמואל להערים מכשולים בפני בוני הארץ ומיישביה יצרו מצב שבו אפילו משרד המושבות, שהיה מאופיין בעמדתו הבלתי-אוהדת למפעל הציוני, נאלץ לרסן אותו. כץ קובע, שתמיכתו של וייצמן בסמואל, למרות שהיה שותף לביקורת החריפה כלפי הנציב העליון וההתנגדות העזה בקרב הציבור כלפיו, תרמו להחמרת המצב בקרב התנועה הציונית. תמיכה זו הייתה אחד הגורמים המרכזיים לעימות בין וייצמן לז'בוטינסקי. למרות זאת, כץ מציין, כל עוד ז'בוטינסקי היה חבר ההנהלה הציונית, גם כאשר התנהל ויכוח נוקב בינו לבין וייצמן, הוא התייחס בנאמנות לווייצמן ונמנע מיצירת משכר בהנהלה. למרות חילוקי הדעות אשר צצו בין ז'בוטינסקי ועמיתיו, הקו המנחה אשר אימץ לעצמו לאורך הדרך, כל עוד מילא תפקיד רשמי במסגרת ההסתדרות הציונית, היה קבלת מרות.

כץ מצייר את העימות הטאקטי והאידיאולוגי בין ז'בוטינסקי לווייצמן על רקע היחסים עם בריטניה, כאשר באופק ניצבת בריטניה המתרחקת ממחויבותה כלפי העם היהודי. כץ משתמש בעימות הזה כדי להצביע על שתי תקופות בחייו של וייצמן:

כגיבור הראשי של הצהרת בלפור והמנדט הבריטי על ארץ-ישראל ולאחר שעתו ההיסטורית הגדולה, כנכנע ונסוג. כן גם טוען שוויצמן ועוזריו הזינו את האיבה שהפקידות הבריטית בלונדון נטרה כלפי ז'בוטינסקי. הרעלת היחסים הגיעה, בסופו של דבר, לביטוי בגירושו של ז'בוטינסקי מארץ-ישראל.

בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה הדגיש ז'בוטינסקי, שמצע הציונות חייב לבטא את הצורך להושיע את יהודי מזרח אירופה ולשמש כפתרון לתלאותיהם, אפילו אם רק חלק קטן מהם ימצא מענה בפועל (עמ' 352-353). קו זה נקט לאורך כל הדרך. בעדותו בפני ועדת שאו ב-1930 עמד על הקשר בין מצב העם היהודי לצורך במדינה יהודית (עמ' 755). האיני מאמין השני של ז'בוטינסקי, העובר כעיקרון מנתה, הוא האפשרות של גיוס דעת-הקהל העולמית ומצפונה והשימוש בהפגנה, במחאה ובכוח המלה כדי להביא לפתרון המושתת על יושר וצדק.

ז'בוטינסקי גם היה משוכנע, שמכל אומות העולם, האחת המגלמת את ההגינות והיושר והרגישה לדעת-קהל נאורה והמבחינה בין צדק לעולל היא בריטניה. את הקשר שנקשר גורלו של עם ישראל עם מעצמה זו דווקא - ראה ז'בוטינסקי כחסד ממרום; ואשר לסטיות המדיניות, הוא חשב שהן ניתנות לתיקון על ידי פנייה לדעת הקהל. אחרי 1929 התחיל ז'בוטינסקי לפתח נוסחה זehירה ואמצעי חלופי של לחץ על בריטניה מצד העם היהודי, שהיה נתון במצוקה קשה. כן מגלגל תהליך זה בשלביו השונים, שהתבטא דרך תנועת העצומה, או מפעל הפטיציה, ואשר בסופו של דבר התגבש כמדיניות הבריתות (עמ' 841).

תנועת העצומה, שבה ניתן ביטוי המוני למצוקתם המוחשית של היהודים, שימשה שלב ראשון בתוכניתו המדינית של ז'בוטינסקי. הוא האמין שמשקל עצומותיהם של היהודים, אם ינתן להן פרסום נאות והן ייצגו רוב כעם, יועזע את דעת-הקהל הבריטית ויחולל שינוי במדיניותה של בריטניה. ז'בוטינסקי ראה בתנועת הצ'ארטיסטים תקדים מעודד בהיסטוריה המדינית של בריטניה לנקיטת צעד כזה.

כאשר החלו שיחות לונדון בסתיו 1934 בין ז'בוטינסקי ובן-גוריון, נושא הפטיציה היה סוגיה מרכזית. כן מביא את דבריו של בן-גוריון לז'בוטינסקי, על שלא הבין את משמעות הפטיציה, ללא הרחבת דיבור על הנושא. כן העיר קודם לכן, שאפילו וייצמן, כאשר נשען על דעת-הקהל היהודית והלא-יהודית, השיג בשנים 1930-1931 תיקון מה במדיניותה של בריטניה (עמ' 950).

בדיקת הדברים מראה שלא כך סבר בן-גוריון. באוקטובר 1930, לאחר שהבריטים יצאו עם הספר הלבן של לורד פאספילד, עמד בן-גוריון בראש מאמץ מחאה מטעם 'הליגה לארץ-ישראל העובדת'. מטרת המחאה הייתה אמביציוזית, איסוף של חצי מיליון חתימות. בשלב ההתחממה נחלה היוזמה הצלחה רבה. אך המטרה לסווח ארוך - גיוס ההמונים למעורבות גוברת בעבודה ציונית וגידול בתרומות - לא הושגה. להפך, בתום מפעל העצומה פחתו התרומות וגדלה האדישות. ההשערה בחוגי תנועת העבודה הייתה, שעל ידי חתימה על עצומה והשתתפות בהפגנת מתאה האדם ברחוב חש סיפוק כאילו עשה די והותר. לאחר התנסות זו ולימוד לקח זה, בן-גוריון לא החשיב את הפטיציה ולא תלה בה תקוות גדולות. רק לאחר שז'בוטינסקי הבהיר שהפטיציה היא בשבילו אחד

מעמודי התווך במחשבתו המדינית, התחיל בן־גוריון להבין את ההבדל המרכזי בתפיסת עולמם ואת החשיבות הגדולה שז'בוטינסקי מייחס לרעיון ככלי בעל עוצמה, העשוי לתרום לשינוי יסודי במצבה של הציונות. עד אז התייחס בן־גוריון בעיקר לצד הטאקטי־עמולתי של הפטיציה, ככלי בשימושו של היריב, כאשר מטרתו בעיניו הייתה לנגח את ההסתדרות הציונית. האמון שרחש ז'בוטינסקי לרעיון הפליא את בן־גוריון, הלמוד ניסיון ממאמצו הקודם.

לאחר שנסיונם של בן־גוריון וז'בוטינסקי לאחות את הקרע בהסתדרות הציונית עלה בתווה, ז'בוטינסקי, לאחר כינונה של ההסתדרות הציונית החדשה, ניסה ליצור גוש של בעלות ברית, שיתמוך בעלייה המונית לארץ־ישראל כפתרון לבעיה היהודית ויכלול מדינות כמו פולין, רומניה וארצות־הברית. תוך שימוש במדיניות הבריתות השתדל ז'בוטינסקי להתמודד עם הלחץ של הערבים, שגבר בעקבות מאורעות 1936 ולהציב משקל־נגד, להכשיל את תוכנית החלוקה, להביא לידי כינוסה של ועידה בינלאומית לפתרון שאלת היהודים, ולהעלות את שאלת הפליטים והצבא היהודי בתקופת מלחמת העולם השנייה. כחלק ממדיניות הבריתות יצא ז'בוטינסקי עם תוכנית לאַוואקאציה של מיליון וחצי יהודים ממזרח אירופה ומרכזה בתוך עשר שנים, וניסה לשכנע מדינות שתמכו בהגירת תושביהן היהודים לפעול נגד תוכנית החלוקה בחבר־הלאומים.

לאחר שנגנזה תוכנית החלוקה יצא ז'בוטינסקי באופנסיבה להעלות את שאלת היהודים על סדר היום העולמי על ידי כינוסה של ועידה בינלאומית לפתרון השאלה היהודית. כץ מראה לנו שז'בוטינסקי פירש את נכונותו של הנשיא רוזוולט להתכנס ולדון בשאלת הפליטים כסימן שארצות־הברית תהיה מוכנה ליטול חלק פעיל בפתרון שאלת היהודים. תגובתו לוועידת אויאן הייתה חיובית, מפני שראה בה שלב ראשון בתהליך. ז'בוטינסקי גם פעל מתוך הנחה שחיפושים אחרי טריטוריות אחרות יובילו לבסוף בחזרה לפתרון בארץ־ישראל (עמ' 1054–1055, 1090–1092). בן־גוריון האמין שיוזמה כזו יכולה להוות פתח להצעת פתרונות טריטוריאליים, במיוחד בשעה שהמרד הערבי היה בעיצומו וארץ־ישראל הצטיירה כספרד באדרת מזרח־תיכונית.

כץ מציג את ז'בוטינסקי כמנהיג מדיני מהמדרגה הראשונה, אשר בחן ובדק את המצב המדיני, ניתח את התהליכים ההיסטוריים בצורה הנכונה, צפה ואבטן את הבאות והציע פתרונות הולמים ומתאימים. כץ מבליט ומוכיח שהתוכניות שהציע ז'בוטינסקי היו נבונות והגיוניות, אבל אין הוא ממשיך מעבר לזה, ואינו משקיע בבדיקה ובאבחון קפדניים של סיכוייהן להצליח ולהיות מוצאות אל הפועל. כץ מסתפק בהעלאת חסרונותיה של ההסתדרות הציונית, כאילו יש מוסכמה, שאם מהלכה היה שגוי, הרי תוכנית חלופית הגיונית הייתה מצליחה. כץ, לדוגמה, בהקשר של תוכנית הבריתות מקבל כמוסכמה שלחץ מצד פולין על ממשלת בריטניה היה אפשרי ומציאותי, ושכתוצאה מהפעלת לחץ כזה בריטניה הייתה נאלצת לבסוף לפתוח את שערי ארץ־ישראל. בהתחשב בתלותה של פולין בבריטניה, כבעלת ברית נגד גרמניה ערב מלחמת העולם השנייה, אין כל ביטחון בדבר.

מתוך מכלול הנושאים המופיעים בכרך השני של הספר, העלייה הבלתי־לגאלית היא סיפור ההצלחה. החל משנת 1932 תמך ז'בוטינסקי בעלייה בלתי לגאלית כדרך לשבור

את ההגבלות על העלייה שהטילו הבריטים, ובשנים 1936-1940, כחלק ממתקפתו המדינית, הפך פעילות זו לחלק חשוב מאוד של עבודתו. עלייה ב' הייתה מיועדת לשמש אמצעי לחץ שימריץ את השיטה המדינית קדימה, אבל במציאות קרה בדיוק ההפך. המדיניות של ז'בוטינסקי התקבלה באדישות ובשאננות על ידי יהודי פולין ונכשלה בזירה הבינלאומית. מכשיר הלחץ, עלייה ב', זכה לתמיכה נלהבת מצד היהודים ושימש כדרך מוצא לאלפים להימלט מאירופה. כן מספק פירוט על קורות ההעפלה, הכולל מידע עשיר על ספינות המעפילים במשך התקופה.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה, צולמו של ז'בוטינסקי חרב עליו. מאחו כוחו, פולין, היה שסוע בין גרמניה הנאצית, אשר הצהירה על כוונתה להכחיד את העם היהודי, לרוסיה הקומוניסטית, שרצתה לכלות את העם היהודי מבחינה רוחנית. ז'בוטינסקי, אויבו המושבע של הקומוניזם, מצא את עצמו בלית ברירה במחנה תומכיו של משטר זה כנגד האיום המידי יותר מצד גרמניה.

זכותו של כן, חסיד מובהק של ז'בוטינסקי, יש לציין כי הוא מודה שז'בוטינסקי לא חזה את המלחמה ולא צפה את השואה (עמ' 1156). כן מעיר, שז'בוטינסקי היה משוכנע, שמלחמת עולם היא בגדר הבלתי־אפשרי, בניגוד לתדמית הפופולרית שלו כנביא הזעם המנבא את האסון המתקרב ומוהיר את היהודים לצאת בעוד מועד.

מבחינה זאת ז'בוטינסקי היה שותף להשקפת עולם שרווחה בחוגים אינטלקטואליים נכבדים בשנות השלושים, שדגלה ברעיון של הרתעה אווירית. עם פיתוחו של חיל האוויר ויכולתן של המעצמות הגדולות לבצע הפצצות לעומק ולהחזיר את העולם התרבותי לתקופת האבן, מלחמה עולמית בין־מעצמתית נהפכה למעשה להתאבדות כללית ולכן לבלתי אפשרית. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ז'בוטינסקי, שטען בביטחון גמור שמלחמה היא בלתי אפשרית (עמ' 1126), מצא את עצמו באותו מצב שבו היה לפני עשרים וחמש שנה, ובדומה, שותף לאסכולה שהעלתה השערות על סיום מהיר לקרבות.

הדעה על אי־האפשרות של מלחמה עולמית היוותה אחד מעקרונות היסוד של ז'בוטינסקי. הוא בנה את מדיניותו בכלל, ואת מדיניות הבריתות עם מדינות מזרח אירופה ומרכזה בפרט, על סמך אירופה יציבה, אשר למרות עיסוקיה במשברים ההולכים, נשנים ומחמירים בחלק השני של שנות השלושים, תעלה לבסוף על דרך המלך ותגיע לפתרונות בדרכי שלום. לאחר סיומה של תקופת המשבר, הבעיה העיקרית אשר תעמוד על סדר היום הבינלאומי תהיה שאלת היהודים שתועלה במסגרת חבר־הלאומים ואשר תבוא על פתרונה רק על ידי פתיחת שערי ארץ־ישראל לעלייה המונית. התרעותיו של ז'בוטינסקי היו בהקשר לאנטישמיות המורשת במדינות מזרח אירופה ומרכזה, שחתרה תחת מעמדם של היהודים בארצות אלה ואיימה להפוך אותם למנודים מבחינה פוליטית, כלכלית וחברתית.

עם פרוץ המלחמה יצא ז'בוטינסקי עם תוכנית לצבא יהודי וניסה לרתום את דעת הקהל בארצות־הברית ואת אנשי הממשל לתמוך ביוזמתו. המחזוריות אשר אנו עדים לה במידה מסוימת בכל הקשור לפרוץ מלחמות העולם, הראשונה והשנייה, מופיעה גם בעניין הקמת הגדוד העברי והמאמץ להקים צבא יהודי במלחמת העולם השנייה. מתוך

נסיגנו במלחמת העולם הראשונה, ז'בוטינסקי לא התייחס כמאשר יוזמתו להקים צבא יהודי נדחתה על ידי הבריטים, כיוון שהאמין שאין לקבל תשובה שלילית כסופית ושחייבים להתעקש.

כך מבליט בנימה אופטימית את הצלחותיו של ז'בוטינסקי ברכישת בעלי ברית בעת שהותו בארצות-הברית, ובמיוחד לורד לות'יאן, שגריר בריטניה בווינגטון, מתוך מגמה לגייס את ארצות-הברית הניטרלית לעזרת מולדתו. לות'יאן עזר בארגון התייעצויות בין מומחי הצבאיים למנהיגים רוויזיוניסטים, והמליץ על אליהו גינזברג, שניהל את השיחות עם שלטונות קנדה. גינזברג פעל להגיע להסדר שהקנדים יסכימו להקים על אדמתם מחנות אימונים, שישרתו את המתנדבים האמריקנים אשר יספקו את כוח האדם הדרוש לצבא יהודי. לות'יאן גם היה מוכן להסכים לנוכחותו של נציג רשמי מטעם השגרירות באסיפה ההמונית של ז'בוטינסקי בניו-יורק, עד שנוכח לדעת שהמסד הציוני המקומי מתנגד ליוזמה.

כך מעלה את ההשערה, שנוכחות של נציג בריטי רשמי באסיפה של ז'בוטינסקי, אילו יצאה לפועל, הייתה נותנת דחיפה עצומה למסע למען צבא יהודי והייתה מנחיתה מכה קשה אפילו על מדיניות הספר הלבן של בריטניה. יתרה מזו, כך מוצא בפעילותו של הממסד הציוני לסכל את היוזמה צידוק והוכחה לטענתו, שהיו סיכויים טובים להצלחתו של מהלך זה. כך גם מאשים את וייצמן ועמיתיו בטרפור תוכניתו של ז'בוטינסקי על ידי שיגור משלחת בראשותם של סטיפן וייז ואליעזר קפלן ללורד לות'יאן. הוא מסיק, שמאחר שאוהדיה של הציונות לא רצו להיות מעורבים בסכסוכים בין ציונים יריבים, לא היה להם מנוס מנקיטת צעד כזה (עמ' 1141-1145).

ספקולציות אלה של כך מופרזות במקצת. כך מתעלם במידת מה מחוסר הסיכוי בתוכניתו של ז'בוטינסקי, ובמיוחד לאחר שז'בוטינסקי כרך את הצעתו בביטול הספר הלבן וביטול ההגבלות על העלייה. מן הצד האמריקני, כך אינו מייחס משקל מספיק להלך הרוח הבלדני בארצות-הברית ולמכשול של חוקי הניטרליות האמריקניים והאיסורים נגד שירותם של אמריקנים בצבא זר, אשר עמדו לרוועץ.

כחלק מפעולותיו אחרי פרוץ המלחמה חיבר ז'בוטינסקי ספר, חזית המלחמה של עם ישראל, כדי להפיץ את דעותיו על מגוון רחב של נושאים הקשורים לציונות, ולקדם ולהמריץ את המתקפה להקמת צבא יהודי, שיהפוך את העם היהודי לגורם במלחמה ויעניק לגיטימציה לתביעותיו בבוא השלום. אחד מהנושאים שז'בוטינסקי התייחס אליו היה שילובו של המיעוט הערבי במדינה היהודית בעידן של שלום. בפרק שהקדיש ז'בוטינסקי למעמדו של המיעוט הערבי הוא חזה הכנסת רפורמות מרחיקות לכת במוסדות ציוניים, שנוצרו ונועדו לשרת את היישוב היהודי בעידן טרום המדינה. המוסדות יותאמו לשרת את הצרכים של כל אורחי המדינה, ללא הבדל דת, גזע ולאום, וגם לערבים חסרי ארמות יחולקו שטחים ויוענקו הלוואות. המיעוט הערבי יזכה גם לייצוג נאות בכל המוסדות הממשלתיים, כולל הדרג הגבוה ביותר, מעל לשיעורים באוכלוסייה. חוון זה עומד בניגוד גמור לגישתו של ז'בוטינסקי לעם הערבי בתקופה של טרום המדינה, כל עוד לא הושג היעד העיקרי של השגת רוב יהודי. כך אינו מגלה עניין מיוחד בשינוי השקפה זו ואינו מקדיש לו מקום בספרו.

ערב מותו של ז'בוטינסקי כן מציג בפנינו דמות טראגית, מנהיג במשבר אשר סמכותו עורערה לא רק על ידי אברהם שטרן, אלא גם על ידי ידידים אמריקנים למען ארץ־ישראל יהודית, ארגון שהוקם בארצות־הברית על ידי חברי אצ"ל שנמנו מלכתחילה עם נאמניו של ז'בוטינסקי. סימן למשבר שפקד את ז'בוטינסקי, הדוגל והמטיף המתמיד בכוחה של המלה, היה אי־יכולתו להמשיך ולחבר מאמרים, כפי שנהג קודם לכן בקביעות בעיתונות התנועה (עמ' 1147–1149).

באחרית־דבר קצרה מנסה כן לקשר ולגשר בין מותו של ז'בוטינסקי בשנת 1940 בארצות־הברית עד הבאתו למנוחת עולמים בהר הרצל בשנת 1964, למסור לנו רישומי אישים על ז'בוטינסקי ולתת אישוש נוסף לנכונות השקפתו של ז'בוטינסקי על מצבם הבלתי נסבל של יהודי מזרח אירופה ומרכזה, אפילו אם לא חזה את השואה. פיתוחה של אחרית־הדבר וסיכום יותר מורחב של פעולתו של ז'בוטינסקי היו מוסיפים הרבה. כאשר שמואל כן מביא מדבריו של ז'בוטינסקי, הוא מסתמך בעיקר על מאמריו וכתביו הענפים, ומצטט פחות מדיי ממכתביו. עבודתו של שמואל כן תורמת הרבה בתחום של הוספת מקורות, וההיסטוריוגרפיה הציונית התעשרה עם הופעתה של ביוגרפיה כבירה ורבת־היקף זו.